

MAGYARORSZÁG AMERIKAI SZEMMEL 1968-BAN

Martin J. Hillenbrand az Egyesült Államok első budapesti nagyköveteként érkezett Budapestre 1967 októberében. Karrierdiplomata volt, budapesti megbízatására bonni első beosztotti helyéről érkezett. Nem maradt sokáig, másfél évvel később európai ügyekért felelős államtitkárként visszakerült a washingtoni központba. Vagyis jelentős tapasztalatokkal rendelkező kiemelkedő professzionális diplomatát küldtek egy olyan országba, amely Hillenbrand utódja szerint az amerikai diplomácia „aprópénzét” képezte.

Feltűnő, hogy 1967-ben jött az első amerikai nagykövet Magyarországra. Nem véletlenül, hiszen követségi szintű amerikai külképviselet rajtunk kívül csak Szófiában és egy afrikai országban létezett. 1956 után a magyar–amerikai kapcsolatok még a többi szocialista országhoz képest is rosszak voltak, magyar részről egykor még a diplomáciai viszony megszakítása is felmerült. A forradalom öröksége sokáig meghagyta a nyomát. 1971-ig nem oldódott meg Mindszenty József sorsa, aki 1956. november 4-én kapott menedéket az amerikai követség Szabadság téri épületében. Később az amerikai diplomácia nem titkolta, hogy a magyar hatóságok joggal vetik fel, a bíborosnak nyújtott menedék ellentétes a nemzetközi joggal és az amerikai diplomácia gyakorlatával is. A Mindszenty-ügy rendezését Washington a kapcsolatok rendezésének előfeltételeként kezelte. Amerikai nyomásra az ENSZ 1957-ben napirendre tűzte a magyarkérdést és felfüggesztette a magyar mandátum elfogadását, melynek feloldására csak 1963-ban került sor, mert hosszas alkudozások után a Kádár-rendszer amnesztiát hirdetett az 1956 miatt bebörtönzöttek számára. Ezt követően megkezdődtek az amerikai pénzügyi követelések rendezésére irányuló tárgyalások, és a magyar vezetés jelezte, érdekelt a normális kapcsolatok kialakításában. Hamarosan kitört a vietnámi háború, amely bevallottan megfékezte a közeledést, amelyhez pedig fontos magyar gazdasági érdek fűződött. Hillenbrand sem tudta problémamentesen elfoglalni állomáshelyét. Egyrészt azért, mert a kommunista rendszerrel mindennemű kompromisszumot elutasító Mindszenty azzal fenyegetőzött, hogy elhagyja az épületet és feladja magát a hatóságoknak. Másrészt az addig washingtoni ügyvivőként tevékenykedő, de már nagykövetnek kijelölt Radványi János politikai menedékjogot kért az Egyesült Államoktól. Ilyen a szovjet tömb történetében még nem történt, a magyar fél Washingtonra hárította a felelősséget, és csak egyéves késéssel küldte ki az első magyar nagykövetet, Nagy Jánost.

Visszaemlékezésében Hillenbrand megemlíti tartózkodásának legfontosabb nemzetközi eseményét, a csehszlovákiai beavatkozást. Az amerikai vezetés Magyarországot a legliberálisabb belső berendezkedésű kommunista országgént tartotta nyilván, amely azonban szolgáian követi a külpolitikai szovjet irányvonalat. Hillenbrand igyekezett megkönnyíteni Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes dolgát, amikor tiltakozott az intervenció miatt, mondván, hogy Magyarország nem szívesen vett benne részt, Szilágyi tiltakozott, és csak egy gesztussal merte jelezni, hogy egyetért a nagykövettel. Hillenbrand első éve a Kádár-rendszer gazdasági reformpróbálkozásának első éve is volt egyben. A nagykövet, aki emlékiratában elismerte, hogy a Nyugat túlbecsülte a kommunista gazdaság lehetőségeit, akkor reménysugárként értékelte, ami beindíthatja az ország stagnáló gazdaságát. Észrevette, hogy a csehszlovákiai események fényében a magyaroknak nem lehet sok illúziójuk. Utódja, Alfred Puhán még plasztikusabban fogalmaz majd 1971-ben, amikor megállapítja, hogy a magyarok, akik már „elfogadták sorsukat”, csak a szovjet vezetés lassú változásában bízhatnak. Hillenbrand nemcsak a külső okokban keresi a magyar balsors nyitját, hanem az életerő, a jobb jövőbe vetett hit elvesztésében a forradalom bukása után, amely a tetterő hiányában nyilvánult meg számára. Nem ő volt az első amerikai diplomata, aki úgy látta, a magyarok hajlamosak gyorsan feladni a küzdelmet, és nem tesznek drasztikus lépéseket, hogy javítsanak sorsukon.

Schoenfeld követ már 1946-ban megjegyezte, hogy a magyar vezetés csak a Nyugat segítségét várja, de önerejéből nem tesz semmit a szovjetizálás feltartóztatására. Később Magyarország amerikai megítélése fokozatosan javult, hiszen a kádári reformok összhangban voltak a mindenkori amerikai vezetés elvárásával a diktatórikus be rendezkedés fokozatos liberalizálására vonatkozóan.

Az itt közölt irat, melyet negyven évvel ezelőtt vetettek papírra, az akkori Magyarország számára tartott volna megszívlelendő tükröt, ha nyilvánosságra kerül. Talán mégsem csak a történetet segíti, hogy megértse a múltat. Elgondolkodtató, hogy néhány megállapítása a mai olvasó számára is érvényesnek hat.

Martin J. Hillenbrand budapesti nagykövet feljegyzése az amerikai külügyminisztériumnak magyarországi tapasztalatairól

Budapest, 1968. október 28.

Mivel már eltöltöttem egy évet Budapesten, időszerűvé vált, hogy feljegyezzem néhány általános benyomásomat a magyar politikáról és attitűdökről, amelyek reményeim szerint elkerülik mind az éppen idetévedő látogató felszínességét, mind pedig annak a vég nélküli felsorolásait, aki olyan sokáig élt egy adott helyzetben, hogy már semmi sem látszik világosnak vagy egyszerűnek.

Történelmi befolyások

Mindig veszélyes dolog általános következtetéseket levonni a nemzeti jellemről és tulajdonságokról, de ennek az országnak a megértése, jobban, mint másoké, szükségessé teszi, hogy ismereteink legyenek arról a meghatározó befolyásról, amit ezer év nemzeti történelme gyakorolt a magyarok gondolkodására és arra, ahogyan önmagukat látják. Bár földrajzi és demográfiai mércével mérve is kis hatalom, még mindig hajlanak arra, hogy „nagyban” gondolkozzanak mind vágyaik, mind pedig saját lehetőségeik felmérését illetően. Hozzászoktak, hogy fontos szerepet játszanak Közép-Európában akár független királyságként, akár a Habsburg-monarchia részeként. Etnikai magyarok jelentős csoportja él minden szomszédos országban. (Mindegy, hogy rendszerpárti vagy rendszerellenes egy magyar, csak meg kell kaparni, és valószínű, hogy potenciális irredentát találunk benne, aki szívesen eltüntetné a szláv tengert, amelyben hagyományosan magányosnak érzi magát.) A világban szerteszét szóródott tehetséges magyarok sorát látják, akiknek a hozzájárulása számos területhez messze meghaladja relatív számarányukat, és soha sem mulasztják el, hogy publicitást adjanak ezeknek a máshol elért teljesítményeknek, még azokénak is, akik közismerten ellenségesek a rendszerrel szemben. Hagyományos sikerük az olimpiai játékokon, melyek révén a nagyobb hatalmak sorában találják magukat, sőt némelyiket meg is előzik a nemhivatalos pontversenyben, csak az egyik példája annak, ahogyan a teljesítményt és az önazonosságot hajszolják.

A meghatározó behatások közé kell sorolni a magyar nyelv egyedülálló, áthatolhatatlan természetét a ragozás minden összetettségével. Ismert, hogy mindez a magány elviselhetetlen érzésével hatott arra a nemzetre, amelyet a lírai költészet iránti zseniális ér-

zék és az irodalom megrögzött szeretete jellemez. Lehet, hogy az ország hemzsege a tehetséges íróktól – és ez így is van –, a legtöbbjüknek mégis csak kevés reménye lehet a nemzetközi elismertségre. Ez a szomorú befelé fordulás különösen igaz a túlfűtött intellektuális életű Budapestre. Miközben a döntő befolyást a főváros gyakorolja, csakúgy, mint Ausztriában Bécs vagy Franciaországban Párizs, mégsem ez az egész ország. A mezőgazdasági, vidéki Magyarországnak, melyet nemzedékek óta megfosztanak a nagyvárosba elvándorló legtehetségesebb fiataloktól, megvan az elmaradottság és melankólia önálló hagyománya, amely beépült az ország irodalmának és hagyományainak fő áramába. Az a szerep, amit a *Pusztá* (a magyar préri) fogalomként továbbra is játszik annak ellenére, hogy a talajjavítás fényében valóságtartalma egyre csökken, jó példa erre. A magyar népzene kísérteties szomorúságával a maga valójában mutatja meg a magyar lelket, dallama alapanyagul szolgált a nagy magyar zeneszerzők számára.

A mai Magyarország

A magyar népet ma olyan rezsim kormányozza, amely sok mindenben osztozik a fenti jellegzetességek közül, és egy különlegesen magyar csavart adott a kommunizmus helyi változatának. A marxista-leninista állam klasszikus jellemzői jelen vannak: egypárt-rendszer, irányított sajtó, nagy méretű titkosrendőri szervezet, a föld kollektivizálása stb., de a magyarok még ebben is egyedi jellegzetességekkel ruházták fel a rendszerüket.

Magyarország II. világháború utáni történelmének alapvető eseménye 1956 bukott forradalma volt. Negyedmillió magyart szórt szét a nagyvilágban, megtizedelte az ország liberális vezetését és megfosztotta a potenciálisan rendszerellenes erők maradványát az életképességtől. A mai Magyarország diákságának viszonylagos nyugalma is részben 1956-nak köszönhető, mintha a lélek szétzúzása átháramlott volna egy olyan nemzedékre, amelyik személyesen nem vett részt annak az évnek a drámai eseményeiben.

Az elnyomás kezdeti korszaka után a Kádár-rezsim megpróbálta növelni népszerűségét, és javítani az 1956-os forradalmat megelőző sztálinista korszak legdurvább elemein. Fokozatosan javult az életszínvonal, és a rendőrállam legnyersebb megnyilvánulásai, a terror alkalmazása az elnyomás érdekében egyre inkább a háttérbe szorultak. Természetesen az ellenőrzés más elemei a helyükön maradtak. De maga Kádár mint a nemzet vezetője bizonyos fokig elfogadható lett, ha nem is népszerű. Ha a dolgok nem mentek jól Magyarországon, senki sem mutatott hajlandóságot, hogy drasztikus lépésekkel javítson rajtuk. A nemzet hangulatát a cinizmus, a passzivitás és visszahúzódás jellemezte, és a nagyon alacsony születési szám az életerő, a jobb jövőbe vetett hit elvesztéséről tanúskodott. Még a párton belül is állandó jelenség volt a marxista eszme meggyengülése, kivéve azokat a területeket, amelyek a hatalom gyakorlásával és az egyéni karriernek előremozdításával voltak kapcsolatba hozhatók a bürokrácián és más eliteken belül.

Az Új Gazdasági Mechanizmus körültekintő előkészítést követő bevezetése 1968 elején felcsillantotta a reménysugarat, hogy helyreállítja a stagnáló gazdaság életerejét még azon az áron is, hogy lehetővé tette bizonyos klasszikus liberális ösztönzők álcázott visszatérését a gazdasági életbe. Bár a magyarok nagyjából túlságosan kifinomultak voltak ahhoz, hogy szó szerint elfogadják a kormány ígéreteit, sokan azt is tudták, hogy a re-

form által felvázolt program messzebbre ment, mint bármilyen más kelet-európai reformtervezet (kivéve Jugoszláviát).

Csehszlovákia megszállása 1968. augusztus 20-án traumatikus esemény volt a magyarok többsége számára. Mint ahogy a követség rámutatott (Budapest, 1968. szeptember 18.), egy csapásra értelmét veszítette a magyarok elképzelése saját szerepükről és kilátásaikról az erősödő kelet–nyugati enyhülés korszakában. Az eredmény súlyos politikai sokk volt minden szinten, és Kádár illetve a magyar vezetés képtelennek bizonyult arra, hogy értelmezhetően elmondja a magyar népnek, hogy mi lesz a szerepe a megváltozott politikai klíma viszonyai között. A Szovjetuniótól való függetlenség minden látzata az alapvető politikai kérdésekben teljesen hamisnak bizonyult a csehszlovákiai beavatkozás fényében, amely minden jel szerint a magyar vezetés tanácsa és jobb belátása ellenére történt.

Túl korai lenne megmondani, hogy mi lesz mindennek a hatása a kormányzati politikára és Magyarországon belső hatalmi viszonyaira. A jelenlegi körülmények között a legkönnyebb úgy tenni, mintha minden olyan közel lenne a megszokotthoz, amennyire csak lehet, és megpróbálni ott folytatni, ahol abbahagytuk, utalva arra, hogy ennek a nyilvánvaló ténynek mindenki számára világosnak kellene lennie, beleértve a felháborodott európaiakat és amerikaiakat.

A magyar–amerikai kapcsolatok

Mit jelent mindez a meglehetősen csökevényes magyar–amerikai viszonyban? A magyarok továbbra is úgy tesznek, mintha a normalizálás folyamatát alapvetően az Egyesült Államok lépései akadályoznák, elsősorban vietnámi beavatkozásunk. Az első magyar nagykövet¹ washingtoni megérkezését több apró gesztus kísérte, amelyeket nyilvánvalóan a jóakarát jelének szántak. Nagykövetségünk javasolta, hogy bár Csehszlovákia megszállására érthetően erőteljesen reagáltunk, ne cselekedjünk hosszútávú érdekeinkkel ellentétben. Ha továbbra is előnyösnek tartjuk, és véleményünk szerint ez a helyes, hogy támogassuk a kívánatos változásokat Kelet-Európában, akkor olyan szempontból kell mérlegelni lépéseinket, hogy nem okozunk-e kárt pontosan azoknak a magyar vezetőknek, akik támogatják ezeket a változásokat, és nem azoknak a helyzetét erősítjük-e, akik ellenzik. A Budapestről 1968. október 4-én elküldött 2003-as számú táviratban rámutattunk néhány olyan szempontra, amely ebben a helyzetben irányt adhat lépéseinknek.

Politikánkat arra kell alapozni, hogy reálisan, a megszokott, augusztus 20-át megelőző állapotnak megfelelően felmérjük, hogyan is viszonyulnak a magyarok az Egyesült Államokhoz, miközben igyekeznek kompenzálni a Csehszlovákia megszállásában történt magyar részvételt. Természetesen különbséget kell tenni a nagyközönség véleménye, melyben az Egyesült Államok renoméja több éves erőteljes propaganda ellenére is nagyon magasán jegyzett, illetve azoknak a kormányzati és párttisztviselőknek az egyéni nézetei között, akik kialakítják a politikát. Kádár bevallotta nekem, hogy az Egyesült Államok alapvető népszerűsége a magyar emberek körében olyan tényező, amellyel a re-

¹ Nagy János.

zsimnek számolnia kell. A legújabb bizonyítéka ennek az, ahogyan a Coca-Cola, amely csak az utóbbi néhány hónapban vált elérhetővé a helyi üzletekben, magasan a legnépszerűbb üdítőital lett. Ez nemcsak ízlésbeli jelenség, hanem a maga apró módján mutatja, hogy az amerikai életmód és kultúra népszerűségnek örvend még jelentéktelenebb megnyilvánulási formáiban is.

A Budapesten töltött első időszakomban volt legalább valami kapcsolatomban vezető magyar párt- és kormánytisztviselőkkel. Róluk szerzett benyomásaimról sürgönyben és jelentésben is írtam, amelyeket az 1968. január 8-i keltezésű Budapest A-230-as számú táviratban összegeztem. Ezeket az első benyomásokat a későbbi tapasztalat alátámasztotta.

A jóindulat kisebb megnyilvánulásai mellett, melyekre már korábban utaltam, az Egyesült Államok iránti hivatalos viszonyulás alapvetően udvariasnak és hűvösnek mondható, bár nem hajlandóak semmilyen jelentősebb gesztust tenni annak érdekében, hogy a még mindig bevallottan rossz viszonyon javítsanak. Gyakorlatilag minden hivatalnok, alacsony és magas beosztású egyaránt annak az óhajának ad hangot, hogy javítani kell a kapcsolatokon, különösen ha Vietnám már nem képez majd akadályt, de egyetlen befolyásos ember sem hajlandó túl sokat tenni a cél érdekében. A vietnámi háborúra, a legnagyobb kedvezmény elvére, korábban még a Radványi-ügyre stb. hivatkoznak, de ha holnap véget érne a vietnámi háború, akkor sem várnék forradalmi változást a magyarok viselkedésében irántunk, bár fokozatosan számíthatunk egy kis javulásra.

Sok tekintetben, függetlenül attól, hogy a magyar rezsim és politikája hogyan viszonyul más kelet-európai országokhoz, az a mód, ahogyan az Egyesült Államokat kezeli, olyan kedvezőtlen, amilyen csak lehet. Ez különösen igaz arra, ahogyan az itteni tisztviselők az idelátogató amerikai szakemberekhez viszonyulnak. Az idén már több példája volt annak, hogy olyan szakértőket, akik meleg fogadtatásban részesültek Lengyelországban, Romániában és Csehszlovákiában, Budapesten mellőztek, csak a minimális udvariasságban részesültek, és alig kaptak lehetőséget arra, hogy kapcsolatot teremtsenek magyarokkal, még olyankor is, amikor az önérdék azt diktálhatta volna, hogy bizonyos területeken jobban kihasználják az amerikai szakértelmet.

Nem könnyű magyarázatot találni erre a jelenségre. Néhány magyar tisztviselő azzal a magyarázattal szolgál, hogy jó néhány, akár magas beosztású ember jóindulata ellenére az egyedi esetekben még mindig a magyar kormányzati és párhierarchiában stratégiai helyeket elfoglaló sztálinisták hozzák a döntéseket. Ezeknek a hivatalnokoknak még mindig van kellő hatalmuk ahhoz, hogy kimondják a döntő szót olyan döntésekben, amelyeket saját minisztériumukban vagy hivatalaikban általában már nem lehet föltűtük levő szinten megfellebbezni. Bizonyára van ebben valami igazság, bár aligha magyarázza kellőképpen az egyedi magyar viselkedést minden esetben.

Egy másik nehezen magyarázható tényező az 1956-ban vagy röviddel az után hatalomra került felső szintű magyar kormányzati és pártvezetők állítólagos sértődöttsége amiatt, hogy úgy érzik, az Egyesült Államok kormánya – legalábbis a közelmúltig – ellenséges és megkülönböztető politikát folytatott. Tudatában vannak, hogy 1956-os események erős érzelmeket korbácsoltak fel az Egyesült Államokban, bizonyos üldözési komplexust fejlesztettek ki, és nehezen tartják elképzelhetőnek, hogy az Egyesült Álla-

mok valóban kész arra a politikára, amelyet Johnson elnök kifejtett 1967. október 7-i beszédében,² legalábbis ami Magyarországot illeti. Ismét egy ténnyel van dolgunk, bár nem ad teljes magyarázatot a jelenségre. Azoknak a találkozásoknak a során, amelyeken olyan politikusokkal találkoztam, mint Kádár, Fock és néhány magas beosztású külügyi hivatalnok, kivehető volt a sértődöttség eleme a múlt amerikai ellenségeskedése miatt, ami tagadhatatlanul szerepet játszott az Egyesült Államok iránti viszonyulásuk kialakításában. Nem lehet elvárni, hogy ezek a vezetők túltegyék magukat az elvárható emberi reakciókon, különösen akkor, amikor ez kétségtelenül lelkiismeret-furdalással vegyül az az kapcsolatban, amilyen módon 1956-ban magukhoz ragadták a hatalmat, hiába próbálták meg azóta megmagyarázni viselkedésüket vagy kísérelték meg igazolni cselekedeteiket saját maguk előtt mint olyanokat, amelyek a magyar nép érdekeit szolgálták. Tudják, hogy a történelem másutt milyen ítéletet hozott azokról az eseményekről.

Ezekkel a személyes tényezőkkel a háttérben a magyar vezetés kétségtelenül nagy érzékenységet mutat arra, hogy mit mondanak róluk másutt, illetve olyan fejlemények iránt, mint Radványi tavalyi disszidálása. Az utóbbira adott reakciójuk némelyeknek félig-meddig hisztérikusnak tetszhetett, mintha ideget sértettek volna. A reakciók nem is csengtek le néhány hét alatt. Magától értetődik, hogy sok külügyér, akinek szoros személyes kapcsolata volt Radványival, fenyegetve érezte magát, és erkölcsi felháborodást kellett mutatnia, hogy megvédje magát. Valószínű, hogy a külügyminisztérium is sebezhetőnek érezte magát a rendőri apparátussal szemben. Izgalmas kérdés volt, hogy Radványinak a *Life*-ban tavasszal megjelentetett Péter külügyminisztert támadó cikke³ befolyásolja-e a külügyminiszter viszonyát az Egyesült Államokhoz. Ellentmondásosak a tények. Tudjuk, hogy magas beosztású emberek meglehetősen irritációt, sőt dühöt mutattak a cikk megjelenése után. Másrészt viszont amikor az elmúlt időszakban fogadásokon többször találkoztam Péterrel, szívélyesnek mutatkozott. Egyszerűen várni kell ebben az ügyben. Péter személyes helyzete nem tűnik elég biztosnak ahhoz, hogy elbírja személyes hitelének túl erőteljes aláaknázását, bár nyilvánvalóan hasznos diplomáciai homlokzatot biztosít a pártvezetés számára. Másfelől, ha tudjuk, hogy a kommunisták milyen kusza módon gondolkodnak a Nyugatról, Radványi akár meg is erősíthette Péter helyzetét.

Konklúzió

Mindennek az eredője egy meglehetősen vegyes kép az elkerülhetetlen csalódásról és az amerikai diplomácia meglehetősen korlátozott lehetőségeiről. Amennyiben a Szovjetunió csehszlovákiai beavatkozása az egyensúlytalanság új elemét hozta az európai hatalmi viszonyokba, a magyar kommunista párt és kormány számára sok okot adott az aggodalomra és bizonytalanságra. Annak ellenére, hogy részt vett szomszédja megszállá-

² 1967. október 7-én elmondott beszédében Lyndon B. Johnson amerikai elnök konkrét lépéseket jelentett be a kereskedelem, az utazás és a kulturális kapcsolatok bővítésére a kelet-európai országokkal. Kijelentette, hogy az Egyesült Államok nem akar kormányokat megdönteni, de segíteni akar az európai kontinens egyesítésében.

³ Radványi János, aki washingtoni ügyvivőként részt vett Péter János külügyminiszter vietnámi közvetítési kísérletében, azt állította, hogy Péternek nem volt vietnámi felhatalmazása a békeközvetítésre.

sában, nem érdekelt a szovjet terjeszkedésben, de még az ún. szocialista közösségben történő megelőző akciókban sem. Minden bizonnyal szívesebben járnák a saját útjukat annak veszélye nélkül, hogy lecsapnak rájuk, ha a belső reformintézkedések túlmennek azon, amit Moszkva megengedhetőnek tart.

Magyarország tehát keresztútnál áll, de vezetői korántsem biztosak abban, hogy abba az irányba indulhatnak, amerre szeretnének. Befolyásunk döntéseikre legjobb esetben is csak marginális lehet, és a fent vázoltak miatt arra számíthatunk, hogy fennmarad a konok magyar külpolitika az Egyesült Államok iránt. Előbb-utóbb megjelenik majd a vezetők egy új, még pragmatikusabb nemzedéke (néhány már most is látható), de egyelőre a mostani vezetéssel kell szót érteni.

Ebben helyzetben, amikor nem tudjuk még, milyen fordulatot vesznek az események, egy rugalmas diplomácia megpróbálja nyitva tartani a kaput a változás és a magyar–amerikai kapcsolatok kívánatos irányba történő fejlődése számára, miközben elkerül minden olyan lépést, amely azok ellen a személyek és erők ellen dolgozik, amelyek támogatják az ilyen irányú változást és haladást. Az idő előrehaladásával reményeink szerint olyan helyzetbe kerülünk, hogy több konkrét javaslatot is tehetünk az intézkedések meghatározott körére vonatkozóan, melyek előmozdíthatják általános céljaink megvalósítását.

Hillenbrand

[Géppel írt eredeti. Forrás: NAWDC, RG 59, General Records of the Department of State, Subject Numeric Files 1967–1969, Box 2180.]

(Közlí, a bevezetőt írta és az iratot fordította Borhi László)

Ady Endre Csucsán, 1918 októberében. Emil Isac felvétele (az élő Adyról készült utolsó fotó)